"ADIM ƏLƏSGƏRDİ, ƏSLİM GÖYÇƏLİ"

Mahmud
ALLAHMANLI,
filologiya elmləri doktoru,
professor

(Əvvəli ötən sayımızda)

Ozan Heydər, Ozan İbrahim və Ozan Cəlil üçlüyünün, eləcə də daha əski təsəvvürdən gələn tarixi-mədəni axarın yeni dalğası bizə yaxın olan zamanda Ağ Aşıq, Aşıq Alı və Aşıq Ələsgər timsalında qopuzdan saza gələn mədəniyyət tipinin elə bir mərhələsini ortaya qoyur ki, bütün parametrlərdə nümunəyə çevrilir. Həmin inkişafın isə Göyçə timsalında yüksələn xətti Aşıq Ələsgərlə bütövləşir.

Gözəllər sultanı, mələklər şahı,
Alagöz cananım, getmə, amandı.
Dərdindən xəstəyəm, çəkirəm ahı,
Ölürəm, loğmanım, getmə, amandı.

Camalın göyçəkdi bayram ayından,
Görən doymaz qamətindən, boyundan.
Layiq deyil qurban kəsəm qoyundan,
Sənə qurban canım, getmə, amandı.

Klassiklər poeziyanın ruhunu xalqın ruhu olaraq təhlilə gətirmişlər. S.Vurğun "yalnız şeirin dili belə danışır, onda Tanrının əbədi olacaq hikməti var" söyləyirdi. Aşıq Ələsgər poeziyasında estetik axar öz ifadə forması ilə həm də məzmunyaratma və nitq formulasının mükəmməlliyi ilə bütövləşir. Sanki sazın simlərindən qopan ecazkar dalğalanma sözün akustik avazlanması fonunda tamamlayıcı rolunda çıxış etməklə biri digəri üçün öz bətnində bədii-estetik intelleksiyasını hazırlayır. Burada gerçəkliyi əvəz etmənin poetik universium olma baxımından sərgilədiyi məzmun aşıq şeir sisteminin forma obyektini heç də arxa plana keçirmir. Əksinə bunların tamlığında nümunənin ecazkarlıq təsəvvürü diqqət önünə gəlir. Aşıq sənətində şeirin kanonik sistem mükəmməlliyi, eləcə də saz dilinin, havacatın yaratdığı avazlanma akordları bütünlükdə məzmunyaradıcı mahiyyəti ilə sənətkar istedadına bağlanır. Bunlar Aşıq Ələsgərdə özünün elə bir mərhələsini yaşayır ki, onu ancaq Aşıq Ələsgər şeirinin ruhani mənzərəsini müəyyənləşdirməklə ölçüyə gətirmək olar.

Aşıq sənətinin, eləcə də ustadlar ustadı Aşıq Ələsgərin poeziya atlasının müəyyənləşdirdiyi mənzərə unikallıq anlamında tarix və coğrafi baxımından bir ucsuzluqla faktlaşır. Göyçə bu ucsuzluğun episentri olmaqla həm də folklor yaddaşının müəyyənləşdirdiyi sənət kriteriyalarına dayanır. Dərbənd, Borçalı, Təbriz, Urmiya, Zəncan, Savə, Kərkük və s. boyu ozanların qopuzunda, aşıqların sazında dalğalanır. Ozan, aşıq yaradıcılığında bir törə olaraq qorunan güzəştsizlik sindromu reallıqda iki yüzillik zaman çərçivəsində imperiyanın məkrli planlarında param-parça olunsa da, Dədə Qorquddan üzü bəri bütün zamanlarda qorunur. Ozanların qopuzu, aşıqların sazı, Oğuz Kağanın "mən Oğuzun kağanı oldum" təsəvvürü, Xan Qazanın alplarının müəyyənləşdirdiyi yaşam prinsipi, Qoç Koroğlunun Çənlibel nizamı, Xıdır Nəbi, Novruzun mərasim səviyyəsində arxaik yaddaş kodu və s. hamısı bu sırada Göyçə səviyyəsində "Ələsgəri səslədim, hay Verdi Göyçə mənə" konsorsiumuna bağlanır. Folklorun, eləcə də aşıq yaradıcılığının stixial panoraması qopuzun və sazın, Aşıq Ələsgər timsalında ustadların müəyyənləşdirdiyi müqəddəs sənət və yaşam nizamına (prinsipinə) bağlanır. "Qurbanı, Abbası, Əmrahı anıb, Kərəmlə alışıb, Dilqəmlə yanıb" deyən xalq şairi H.Arif həm də əlavəsində "tütəklə uyuyub, sazla oyanıb, kamanla dil açıb ötdü babalar" məsələsini diqqət önünə gətirir. "Göyçədə cocuq sazın sədasını sözün sədasından daha əvvəl eşidir. Sözün laylası ilə körpə hər yerdə, sazın laylası ilə isə təkcə Göyçədə gözünü və dilini açır.

Bu layla – rübabın simində, qopuzun telində dilə gələndə isə bayatı, oxşama Burlanın, Selcanın, Banunun dilində ziIə gələndə isə beşikdə ərsəyə çatan da artıq Qazan xan, yalnız Bamsı Beyrək, ya da Dəli Domrul özü olur.

Burla Xatun, Selcan xanım, Banu çiçək bu laylanı min illərdir ki, çalır, oxuyur və millətinin körpəliyini hələ də beşikdə yırğalayır" (6, 4). Ümumiyyətlə, orta əsrlərin dərinliklərindən üzü bəri xalqın mənəvi və ideoloji düşüncəsində saz qədər rahatlıq tapdığı və onun ilahi avazında ümidləndiyi ikinci bir tərəf olmayıbdır. Etnosun şifrələdiyi mədəniyyət kodu onun tapındığı və həm də sığındığı saz (qopuz) olubdu, könlünü ona verib və onun avazında özünü və taleyini görübdü. Ümidlənib və müşkülünü onun dil-dil çağlayıb ötdüyü qəhrəmanlıq nəğmələrində tapıbdı.

Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlər görsə, tez bağrı çatlar;
Mələşmir quzular, kişnəmir atlar,
Niyə pərişandı halların, dağlar?

Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!
Görəndə gözümdən car oldu sellər.
Seyr etmir köysündə türfə gözəllər,
Sancılmır buxağa güllərin, dağlar.

Aşıq Ələsgərin ədəbi irsi bütünlükdə məzmunu, təsvir və təqdim üsulları, hadisələrə yanaşma tipologiyası ilə bir mükəmməlliklə nəzərə çarpır. Müxtəlif məzmunlu şeirləri, məsələn, gözəllik mövzusunda yazdıqları ilə gözəllik nəğməkarı təsəvvürü bağışlayırsa, təbiət mövzusunda yazdıqları ilə təbiət şairi, ustadnamələri ilə əxlaq, mənəviyyat nəğməkarı kimi əlçatmazlıqda görünür. İctimai-siyasi məzmunlu şeirləri də məhz eyni səviyyəni sərgiləmək əvəzsizliyi ilə diqqət önünə gəlir. Ustadın şeir təbi elə bir zənginlik və ecazkarlıqla səciyyələnir ki, onu yalnız özü ilə müqayisə etmək olar və ayrı-ayrı şeirlərinin ümumi axarında tipoloji təhlilə gətirməklə nitq janrlarında boy göstərən sistemi müəyyənləşdirmək imkanı yarana bilər. Yunis Əmrədən Şah İsmayıla və oradan da Molla Pənah Vaqifə gələn yolun möhtəşəmliyi Aşıq Ələsgər və Səməd Vurğun şəxsində etnokulturoloji təfəkkür intelleksiyasının genelogiyasında dayananları birər-birər diqqət önünə gətirir, həm də onun mükəmməllik formulunu cızmaq üçün faktlaşır. Dədə Qorqud qopuzunun, Qoç Korolunun üçtelli sazının, Xan Kərəmin tavar sazının sədalarından qopub sıralanan səs dalğaları Aşıq Ələsgərdə yozumu mümkün olmayan bir qeyri-adiliyə yüksəlir. Sazın və sözün ecazkarlığı onun mənəvi (ruhani) dünyasında adı ilə bağlanacaq ucalığı diqqət önünə gətirir. "Dağlar" qoşmasından verdiyimiz bu nümunə dövr və mühit anlamında olanları diqqət önünə gətirməklə keçmiş və şahidi olduqları timsalında "dərdməndlər görsə, tez bağrı çatlar" bilgisini gələcəyə daşıyır. "Ələsgər yaradıcılığının xüsusiyyətlərini yalnız onun dövrü, mühiti və qüdrətli istedadı ilə izah etmək özü də birtərəflilik olardı. Çünki Ələsgərin inkişafında şeir ənənəmizin də mühüm rolu olmuşdur. Aşığın çox maraqlı və zəngin yaradıcılığına M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Ə.Nəbati kimi şairlərimizin, folklorumuzun, xüsusilə aşıq poeziyamızın xeyirxah təsiri olmuşdur" (10, 13-14). Təbiətin əsrarəngizliyindən, güllərin, çiçəklərin pıçıltısından, bulaqların şırıltısından, dağların vüqar və əzəmətindən, Göyçə gölünün büllur sularından, göylərin əlçim buludlarından hopan ecazkarlıqlar Aşıq Ələsgər şeirlərinə əlavə ovqat qatmış, bir növ ona sığal çəkmişdir. Bu sığal bir istiqamətdə türkün yaşam fəlsəfəsinə, həyat prinsiplərinə, rübabın Füzuli ruhuna gətirdikləri ilə sazın Ələsgər düşüncəsinə çiləndiklərinə bağlanmaqla kulturoloji sistemin bədii-estetik, tarixi-mədəni axarını sıralamışdır.

Əlahəzrət sözün və sənətin Ələsgər zirvəsi həm də coğrafi məkan olaraq Göyçə fenomenini diqqət önünə gətirir, "hanı bu yaylaqda yaylayan ellər" sorğu-sualı (harayı və ittihamı) "görəndə gözümdə car oldu sellər" cavabını da öz növbəsində nəticə olaraq ortaya qoyur. "Hanı mərd iyidlər, boş qalıb yurdu" deyən ustad bir növ xalqın ağrı-acılarla dolu tarixini bir misrada bir salnamə səviyyəsində sıralayır. Xan Qazanın, Ağam Beyrəyin, Qoç Koroğlunun, Dəli Alının at oynadıb, qalxan tutduğu, şeşpər atdığı yurd yerlərinin, qədim abidələrinin pərən-pərən olduğunu, yaddaşının güllələndiyini, qan sızıldayan ruhunun acılarını tarix olaraq gələcəyə daşıyır. Göyçənin Vətən timsalında canlı obrazını yaradır.

Kəkotu, qırxbuğum, qaymaqçiçəyi,
Bənövşə, qantəpər, qızlar örpəyi,
Qoyun mələşməsi, çoban tütəyi,
Çəkir uzaqlara xəyalı, yaylaq!

Qırxqız, Alaqaya, Çilgöz, Harışlar,
Murov, Uzunyoxuş, Dəlidağ, Qoşqar!
Hansı oğul, deyin, sizi unudar?!
Düşərmi el sizdən aralı, yaylaq!?

Aşıq Ələsgər şeirlərində söz sıralanmasının elə ecazkar, izahı heç bir nəzəri konsepsiyada axıra qədər mümkün olmayan nümunələri nəzərə çarpır ki, bunu ancaq öz dili ilə açmaq mümkündür. "Sözü xalqın ilk mürəbbisi" adlandıran müdriklər min illər boyu tarixin dərinliklərindən günümüzə sözlə qəlbini ovundurmaqla, onun ilahi məqamlarına dayanmaqla gəlib çıxmışlar. M.Füzuli "sözün əndazəsi o qədər böyükdür ki, müəllimlər sözün məhsulu bildilər Quranı, duanı, vəhyi" söyləyirdi. Aşıq Ələsgər də Göyçənin əsrarəngizlikləri ilə dolu gözəlliklərində konlünü sözə və saza verməklə dünyanın bu başından o başına gedib çata biləcək söz çələngi hörmüşdür. Təravəti, bənövşəni xatırladan görkəmi, göy qurşağı timsalındakı rəng çalarları isə zaman baxımından bizdən uzaqlaşdıqca duyğu və ülviyyət qanadında bizə daha da yaxınlaşır. Könül həmdəminə çevrilir, yaralarımıza məlhəm, təşnə olan ruhumuza sərinlik çiləyir. Məlum olduğu kimi, "sadəlik və aydınlıq şeir dilinin ən vacib şərtlərindən biridir. Bunun atributu, poetik başlanğıcı həyat materialının, təsvir obyektinin sənətkar tərəfindən tam şəkildə qavranılmasıdır. Təsvir və tərənnüm olunan anlayış o zaman aydın və sadə ifadə olunur ki, onu şair tam mənası ilə duysun, bütün incəliklərini dərk etsin. Belə olduğu təqdirdə şeirin poetik kontekstində şairin hiss-həyəcanları sezilir, həyəcanlı axtarışlar mətnin əsas leytmotivinə çevrilir" (4, 63). Ana laylası, bayatı, nəğmə qədər təravətli və ecazkar görünən Aşıq Ələsgərin şeirləri dilin və bədii təfəkkürün imkanlılıq və əlçatmazlıq örnəyidir. Sazın simlərindən qopan səs dalğalanmaları onun söz qatarı ilə elə uğurlu sıralanma müəyyənləşdirir ki, bunu informasiya yükü anlamında ancaq və ancaq bədii düşüncənin kamillik örnəyi nümunə olaraq ortaya qoya bilər. Bədii dərkin və bədii-estetik yüklənmənin formalaşdırdığı panorama sənətkar stixiyasının üfiqi və şaquli qatlarında bütün müstəvilərdə ancaq özü ilə ölçüləcək sənət kriteriyalarını sıralayır.

Gözəllər sultanı, ay Səlbi xanım,
Sallanışın bir mahala əvəzdi.
Gözlərinə qiymət qoya bilmirəm,
Qaşın min tümənlik mala əvəzdi.

Və yaxud da aşığın könül sultanı ala gözlü Səhnəbanı haqqında dediyi sözlərin yaratdığı ovqat, nitq etiketlərinin ecazkar nizamı sənətkarın qəlb pulsunun səsini eşidə biləcək qədər aydın və səlis təsəvvür formalaşdırır.

Nazik barmaqlıdı, şümşad əllidi,
Ayna qabaqlıdı, siyah tellidi,
Şəkər söhbətlidi, şirin dillidi,
Tuti kimi xoş zəbanım gedibdi.

Müddətdi gözümdən olubdu iraq,
Əridib üräymi dərdü qəm, fəraq.
Büllur buxaq, lalə yanaq, ay qabaq,
Ala gözlü Səhnəbanım gedibdi.

Qəribin Şahsənəmi, Məcnunun Leylisi, Fərhadın Şirini, Abbasın Gülgəzi, Sarı Aşığın Yaxşısı, Tahirin Zöhrəsi, Molla Cumanın İsmi Pünhanı qədər gözəllik və sevgi müstəvisində simvollaşa biləcək Ələsgər və Səhnəbanı məhəbbəti bütün aspektlərdə mövcud sıralanmanın klassik örnəyi səviyyəsində layiqli yerini sıralayır. "Ələsgər və Səhnəbanı" adı ilə dillərdə dastana çevriləcək dastan-rəvayət üçün mövzuya çevrilir.

(Davamı var)